

Dossier

Els fons patrimonials i personals de l'Arxiu Històric de Moià

Ramon Tarter i Fonts

Introducció

L'Arxiu Històric de Moià en la seva configuració actual té els seus orígens en els inicis de la guerra civil, quan, en una acció per preservar el patrimoni moianès, varen ser dipositats a la casa natal de Rafel Casanova, amb l'objectiu de crear un Museu, a més de diferents obres d'art i objectes, tota una sèrie de fons documentals de diferents procedències, que al llarg del temps s'han anat incrementant, ja sigui per dipòsits o donacions de particulars o entitats.

L'objectiu del present article és donar una visió global del conjunt de documents de caire patrimonial que custodia l'Arxiu moianès, centrant-nos en la documentació procedent de masos i també en els diferents fons personals que al llarg del temps s'han anat dipositant en aquesta institució. Per desgràcia, en la majoria dels casos es tracta de fons de petites dimensions i amb un interès de caire especialment local. Hi ha, però, un parell d'excepcions que comentarem més endavant.

Cal fer esment de la procedència i la forma d'entrada a l'Arxiu, molt heterogènia, d'aquesta documentació: podem trobar-hi des d'alguns conjunts ingressats durant la guerra civil, altres que són aplecs de documents de procedències diverses reunits per diferents circumstàncies per una mateixa persona, documents salvats *in extremis* de la destrucció o donacions dels seus propietaris.

Fons patrimonials

Com a fons patrimonials procedents de masos, n'esmentarem dos: la documentació del mas Montví de Dalt i la del mas de la Franquesa, tots dos de Moià. Farem esment també d'altres conjunts de documents d'aquest tipus que es troben, per un motiu o un altre, integrats en altres fons dipositats també a l'Arxiu de Moià.

Fons del mas de Montví de Dalt

El fons del mas Montví de Dalt va ser dipositat a l'Arxiu de Moià pels seus propietaris amb motiu de no conservar ja cap de les propietats que en els documents s'esmentaven. El conjunt, en perfecte estat de conservació i ordenat, el formen un total de 78 escriptures notariales i documents diversos sobre l'administració de propietats familiars, capítols matrimonials, testaments i processos d'heretament, amb una cronologia que va de 1661 a 1922, predominant-hi els documents de la segona meitat del segle XIX.

Dins el conjunt hi ha també tres llibres de comptes corresponents a l'administració del mas de Castellnou de la Plana, també de Moià, compresos entre 1879 i 1933. Això es deu al fet que membres de la família havien estat procuradors d'aquest darrer mas i n'exercien l'administració per compte dels seus propietaris.

Joan Estevanell Riera en una fotografia de 1909. (Arxiu Històric de Moià)

Fons del mas de la Franquesa

El fons del mas de la Franquesa de Moià el forma un conjunt bastant heterogeni de documents que s'inicia a les primeries del segle XVII i conclou en la segona dècada del segle XX. Fent una mica d'història, aquest mas va anar a parar a mans del Rvd. Joan Antoni Gònima, membre d'una important família moianesa i que va

exercir com a beneficiat de l'església parroquial de Santa Maria de Moià i rector de la parròquia de Sant Pere de Marfà durant la segona meitat del segle XVII. En el seu testament, datat l'any 1689, aquest eclesiàstic fundà dues causes pies: l'una per a dotar donzelles del seu llinatge i una altra per a instituir un benifet a l'altar del Sant Crist de la parroquial de Moià, càrrec que havia d'ostentar un sacerdot també del seu llinatge. Com a dotació hi assignava els fruits del mas de la Franquesa i les rendes d'una casa i un hort a la vila, així com la propietat de diversos censals. La documentació permet de resseguir l'administració d'aquestes propietats i relacionar-la amb l'administració d'ambdues causes pies.

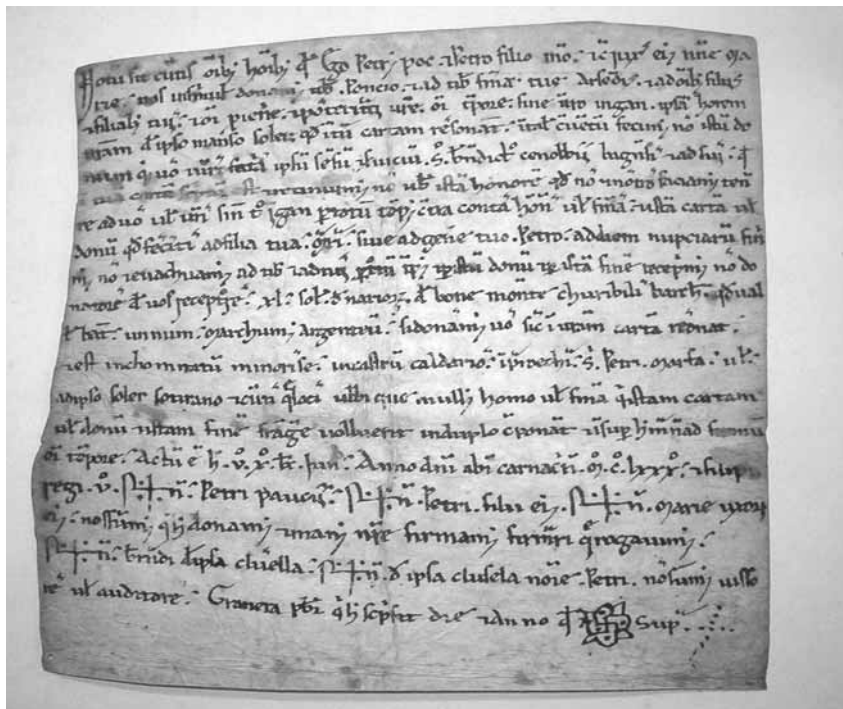
Un element interessant d'aquest conjunt el trobem en un plec de les darreries del segle XIX. En terres del mas de la Franquesa s'hi varen construir entre els anys 1625 i 1632 dos pous de glaç de grans dimensions. Aquestes pous van ser explotades durant els segles XVII i XVIII i, després d'una llarguíssima interrupció, foren novament posades en funcionament entre 1892 i 1915. Podem trobar-hi, doncs, diferents contractes d'arrendament amb una empresa de Barcelona per a la seva explotació i permet una visió dels darrers moments d'aquesta activitat pre-industrial al Moianès, que tanta importància havia tingut en segles anteriors.

Altres conjunts de documents

A part dels dos fons abans esmentats, es conserven altres conjunts de documents de notable interès sobre diferents masos. Dos d'aquests grups van aparèixer en dur-se a terme la catalogació, l'any 2001, del fons de pergamins de l'Arxiu Històric de Moià.

Els masos Soler i Colomer de la parròquia de Sant Pere de Marfà

El primer d'aquests conjunts documentals, que destaca especialment per la seva antiguitat, és el que fa referència als masos Soler i Colomer de la parròquia de Sant Pere de Marfà. El conjunt el formen un total de 26 pergamins, 5 dels quals per-

Pergamí del mas Soler de Marfà (1180). (Arxiu Històric de Moià)

tanyen al mas Colomer. La sèrie comença pel que fa al mas Soler l'any 1130 i pel que fa al mas Colomer l'any 1204, cloent-se en 1274, quan Pere Soler, mitjançant compra, uneix ambdós masos. Finalment serà per la via matrimonial quan en 1392 els masos Soler i Colomer passaran a mans de la família del mas Colell de Balenyà, cloent-se la sèrie en 1411.

Masos Cuc i Lluñers d'Anglès

Un altre cas realment interessant són els fons dels masos Cuc i Lluñers d'Anglès, a la comarca de la Selva, també inclosos dins el fons de pergamins de l'Arxiu. En dur a terme la catalogació d'aquest fons va sorprendre el fet de trobar-hi un nombre molt considerable (181 sobre 1.062) de documents procedents de les terres de l'actual província de Girona. De moment no hem sabut donar una explicació de per què aquest important nombre de documents anaren a parar a Moià, concretament a mans de la Comunitat de Preveres o d'alguns dels notaris eclesiàstics que exercien a la parròquia de Moià. Entre ambdós masos disposem d'un conjunt de 69

documents amb una extensió cronològica considerable: del mas Cuc, la primera referència documental data de 1278 i la sèrie conclou en 1623; la documentació del mas Lluñers, menys abundant, s'inicia en 1343 i queda conclosa, com en el cas anterior, a mitjan segle XVII. En el cas del mas Cuc, la documentació permet de reconstruir l'evolució i les relacions tant econòmiques com personals de la família del seu nom al llarg de gairebé quatre-cents anys.

Fons de masos propietat de la Comunitat de Preveres de Moià: Puigsaulens d'Oristà, Ginesta de Sant Julià de Montseny i el Saiol de Moià

Per acabar, un petit esment de tres sèries de documents pertanyents a tres masos que per una circumstància o altra van passar a mans de la Comunitat de Preveres de Moià i que conserven documentació integrada dins el fons d'aquella Comunitat. Es tracta dels masos Puigsaulens d'Oristà, Ginesta de la parròquia de Sant Julià de Montseny i el Saiol de Moià.

La sèrie del mas Puigsaulens abasta des de 1628 fins a 1849, si bé

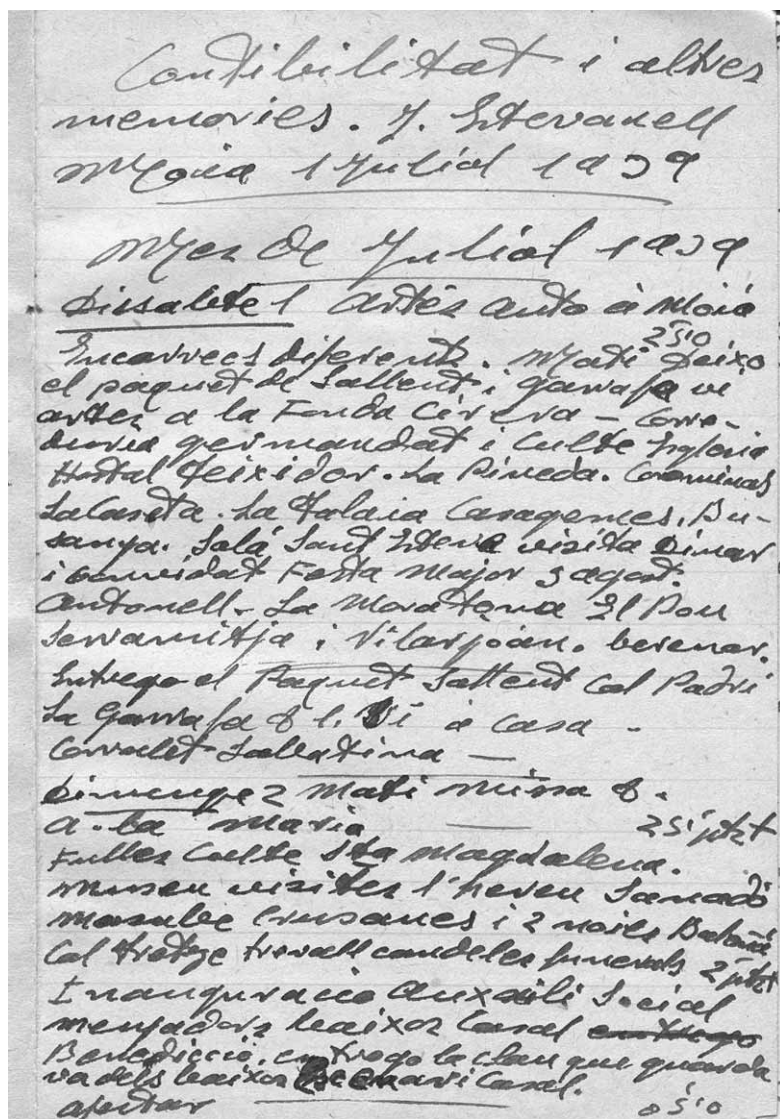
aquest fou adquirit per la Comunitat moianesa en 1682 (comprat a Francesc Puigsaules per 5.150 lliures) i venut per la mateixa corporació en subhasta pública l'any 1806 rematant-lo en 48.453 lliures, advertint que la comunitat moianesa va mantenir certs drets sobre terrenys del dit mas establerts per a construir diferents cases a la Torre d'Oristà fins almenys la darrera data que documentem.

La corresponent al mas Ginesta abasta de 1708 a 1864. No queda clar el paper que va jugar la Comunitat moianesa durant aquests anys en el dit mas, però tot sembla indicar que el va rebre per deutes durant la segona dècada del segle XIX i que va ser recuperat pels seus antics propietaris pels voltants de 1864. Per aquest motiu la documentació és fonamentalment de caire econòmic i en general relacionada amb els diferents processos que van conduir a la fallida del mas, la seva administració per part de la Comunitat i el procés de recuperació del mas pels seus antics propietaris.

Pel que fa al mas Saiol de Mojà, si bé la quantitat de documentació és limitada pel que fa a la quantitat, és la que presenta una cronologia més extensa. S'inicia amb un document de concessió de l'any 1064 i acaba l'any 1906. Aquest mas fou adquirit per la Comunitat de Preveres moianesa l'any 1708 i encara és propietat seva; la seva administració continua, per tant, generant documentació que es troba en mans dels seus propietaris.

Fons personals

Els fons personals que trobem a l'Arxiu de Mojà són deu, cinc dels quals pertanyen a eclesiàstics. D'aquests, els de Mn. Isidre Dalmau, Mn. Pere Bertran i el P. Llogari Picanyol es componen majoritàriament dels treballs de recerca històrica que van dur a terme al llarg de la seva vida. Els altres, com veurem, són de tipus ben diferents.

Dietari de Joan Estevanell (juliol de 1939). (Arxiu Històric de Mojà)

Fons del canonge Jaume Bussanya (ss. XVIII-XIX)

La documentació del canonge Jaume Bussanya es refereix principalment a l'administració de beneficis eclesiàstics que al llarg de la seva vida havia ostentat aquest eclesiàstic. Bussanya era originari del mas moianès homònim i va viure entre les darreries del segle XVIII i les primeries del XIX, essent canonge de la col·legiata de Santa Anna de Barcelona, corporació de la qual va exercir de procurador durant almenys una quinzena d'anys, i obtentor del benefici anomenat del Priorat de la Quadra Inferior de Viladecavalls, fundat a l'església parroquial d'Olesa de Montserrat. La major part dels documents

es refereixen a aquest període i també als diferents plets que hagué de mantenir amb el marquès de Castellbell per les rendes afectes a aquell benefici. Podem trobar-hi diferents transcripcions de capbreus i còpies de documents d'època medieval que afectaven aquestes rendes. Suposem que el fons va ingressar a l'Arxiu l'any 1936 juntament amb la documentació de la Comunitat de Preveres de Mojà.

Fons Mn. Isidre Dalmau i Poses (1821-1903)

La documentació que conservem d'aquest eclesiàstic moianès nascut en 1821 i mort en 1903 no és gaire important quantitativament, però sí

que ho és qualitativament. Podríem definir-lo com un dels primers historiadors locals o, com a mínim, un dels primers a posar sobre paper històries i tradicions moianeses, sobretot de caire eclesiàstic. Al llarg del temps que va exercir a Moià, de 1851 a 1903, va publicar diferents novenes i opuscles. Cal destacar-ne també una història de la Comunitat de Preveres moianesa, donada a la impremta en 1875. Formen part del conjunt set manuscrits de temàtica històrico-religiosa, com ara "El amante de las glorias de la patria", una "Descripció del Moià antic", les "Memòries sobre la miraculosa imatge de Sant Sebastià de Moyà" o els "Miracles obrats per intercessió de Ntra. Sra. de Misericòrdia de la Illre. y Real Vila de Moyà". Aquesta documentació va ingressar a l'Arxiu l'any 1936.

Fons Mn. Pere Bertran i Varneda (1873-1937)

Pere Bertran i Varneda, nascut a Sant Joan de les Abadesses l'any 1873, cursà la carrera eclesiàstica i fou ordenat prevere en 1898. En 1909 va arribar, on va exercir com a vicari per un breu espai de temps i després obtingué el benefici de Sant Joan a l'església parroquial. Hem de considerar-lo com el primer historiador moianès en el sentit modern de la paraula, ja que va ser el primer a treballar de forma rigorosa en l'amplíssim fons notarial moianès. A més, va treballar en diferents arxius i va transcriure multitud de documents d'època medieval relacionats amb Moià, especialment dels registres de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Va morir de malaltia en 1937 quan es trobava empresonat al vaixell "Uruguay". D'ell es conserva una quantitat considerable de transcripcions de documents, la major part d'època medieval i moderna, i de notes extretes de diferents fonts relacionades amb la història de Moià que eren utilitzades en la que fou la seva obra principal, la "Ressenya històrica de la Vila de Moià", que mensualment es publicava a la darrera plana del "Butlletí de la Lliga de Defensa de l'Arbre Fruiter", publicació de la qual va ser redactor en cap des de 1909 fins a la

Retrat de Mn. Isidre Dalmau i Poses (1821-1903). (Arxiu Històric de Moià)

seva desaparició el juliol de 1936. Desgraciadament, la major part de la seva documentació personal, i entre ella alguns manuals notarials i altra documentació original, fou destruïda en els primers moments de la guerra civil, en què la seva majordona, espantada per la detenció de Mn. Bertran, va cremar bona part dels documents que tenia a casa seva. La documentació va ingressar a l'Arxiu entre 1936 i 1937.

Fons P. Llogari Picanyol i Pla (1896-1968)

Un altre dels fons personals dipositats a l'Arxiu de Moià és la documentació que fa referència al P. Llogari Picanyol i Pla, nascut a Moià en 1896 i mort a Sabadell en 1968. In-

gressat en l'orde de l'Escola Pia, desenvolupà una part considerable de la seva carrera a Roma, on exercí, entre altres, el càrrec d'arxiver general. Retornat a Catalunya, mantingué una estreta relació amb Moià i Sabadell, on fundà i fou l'ànima de dues revistes d'història local: "Modilianum" i "Sabadellum". La documentació que conservem a Moià és molt parcial i pràcticament no conté cap document de caire personal, ja que aquests es troben a l'Arxiu de l'Escola Pia de Catalunya. El que tenim a Moià ho podríem dividir en dues parts: tot un conjunt de publicacions, generalment d'història de l'Escola Pia fetes durant la seva estada a Roma, i tot un altre conjunt també de publicacions d'història moianesa, sabadellenca o

també escolàpia fetes després del seu retorn a Catalunya.

L'altra part del fons és formada per una quantitat bastant considerable de documents originals descontextualitzats, la majoria extrets del mateix arxiu de Mojà o d'altres procedències que desconeixem. Cal esmentar que les seves publicacions encara són una font de dades important per a l'estudi de la història moianesa, tot i que en alguns casos cal prendre-les amb certes reserves. La documentació va ingressar a l'Arxiu de Mojà després de la seva mort, retornada per l'Escola Pia.

Fons Mn. Josep Estevadeordal i Vall-Ilobera (1904-1972)

Els documents de Mn. Josep Estevadeordal i Vall-Ilobera són pocs. Es tracta d'un petit plec amb alguns documents personals, familiars, fotografies i poca cosa més. Varen ingressar a l'Arxiu l'any 2002. Mn. Estevadeordal va fer una important tasca en el Mojà de la postguerra, promovent activitats per al jovent i a favor de la cultura. Fou també el fundador i primer impulsor de la revista local "La Tosca", fundada en 1947 i que encara es publica.

Fons Josep Coma i Passarell (1831-1915)

Josep Coma i Passarell fou sens dubte un dels personatges més interessants del Mojà de la segona meitat del segle XIX. Industrial tèxtil, durant una bona colla d'anys va controlar de forma gairebé monopolística aquesta indústria, comptant en alguns moments amb més de 400 telers. Persona de caràcter difícil, podem trobar entre la seva documentació referències familiars, especialment de l'administració del patrimoni del seu pare i germans, de les seves activitats industrials tant a Mojà com a Barcelona, dels múltiples plets en què es va embarcar al llarg de la seva vida per qüestions econòmiques o de propietats, i també abundantíssimes referències de primera mà sobre les vicissituds i dificultats de la portada d'aigua a la vila de Mojà, projecte del qual va ser impulsor i que va donar lloc a tot un seguit de litigis

judicials per la propietat de les deus d'aigua que havien de proveir el poble, litigis que es varen succeir entre 1869 i 1909. Molt probablement aquest fons va ingressar a l'Arxiu durant la guerra civil.

Fons Francesc Viñas i Dordal (1863-1933)

Un dels fons personals de més importància que conservem a l'Arxiu de Mojà és la documentació del tenor moianès Francesc Viñas i Dordal. Nascut en una família molt humil l'any 1863 i dotat, ja de ben jove, de grans facultats per al cant, va convertir-se en un dels més grans tenors de la seva època, especialitza en la interpretació de les obres de Richard Wagner. La documentació que en conservem procedeix d'una donació que va fer la seva família al Museu de Mojà durant la dècada de 1960. A més de documents, el museu també va rebre vestuari teatral, records familiars i professionals i algunes obres d'art. Estem parlant d'un fons parcial, ja que la seva família conserva encara una quantitat considerable de documentació. Podríem dividir aquesta documentació en dos blocs: l'un, familiar i professional, amb fotografies, correspondència personal, retalls de diaris amb crítiques de les seves actuacions, etc. L'altre bloc el conformen tot una sèrie de documents fruit de la seva estreta relació amb la seva vila nadiua i també amb la que seria la seva gran obra cívica: la fundació a Mojà de la Lliga de Defensa de l'Arbre Fruiter en 1905 i la relació que va mantenir fins a la seva mort amb aquesta entitat tan moianesa.

Fons Joan Salvatella i Parellada

Enllaçant amb l'obra cívica, cultural i de promoció de les festes de l'arbre i d'un incipient esperit ecologista que va iniciar Francesc Viñas, trobem el fons de Joan Salvatella i Parellada. Es tracta del fons més extens dels que tenim a l'Arxiu. El formen un total de 41 àlbums fotogràfics i un conjunt de làmines totes referides a les Festes de l'Arbre i Festes de l'Arbre Fruiter celebrades arreu entre 1905 i 1982. Joan Salvatella, ja quan exercia de mestre a Santa Co-

loma de Gramenet en els anys vint, es reconeixia deixeble dels ideals que propugnava Viñas i posteriorment des del Patronato Provincial de la Fiesta del Árbol, impulsat per la Diputació i del qual patronat era el membre més actiu, continuà impulsant aquesta obra. Amb aquest fons podem documentar de forma exhaustiva aquestes activitats, amb l'afegit que es tracta amb tota seguretat del recull gràfic més important d'aquesta temàtica.

Fons Rossend Oliveras i Santcliment (1901-1988)

Rossend Oliveras, de cal Cotre de Mojà, era músic; però, com molts de la seva època, ho era a temps parcial. Per tal de guanyar-se la vida es dedicava al ram tèxtil. La documentació que d'ell conservem va ser rescatada *in extremis* de la seva destrucció per Salvador Farràs, antic arxiver i conservador del museu. Tot i que una part del material és d'escàs interès, hi ha dues coses que sí que en tenen, d'interès. Per una banda, documents de les orquestres moianeses de les quals Oliveras havia format part entre les dècades de 1920 i 1960, i per l'altra, dos llibres de comptes de la fàbrica Santcliment del segle XIX. Els Santcliment, avantpassats materns de Rossend Oliveras, s'establiren a Mojà pels voltants de 1820 i foren els primers industrials cotoners de la vila.

Fons Joan Estevanell i Riera (1891-1962)

Deixo per al final el fons personal de Joan Estevanell i Riera. Estevanell va néixer a Mojà l'any 1891 i era llaurer d'ofici. Home de profundes conviccions religioses i apassionat per la cultura, la història i les tradicions moianeses, de seguida es va convertir en persona imprescindible per a qualsevol activitat d'aquest caire que es dugués a terme a Mojà. La seva documentació la podrien dividir en tres grups: la de caire més personal, els seus escrits sobre història moianesa i el seu dietari (que és la més interessant).

Amb referència als seus escrits, cal prendre'ls amb moltes reserves, ja que era un home que es deixava por-

Sala de l'Arxiu just acabada la guerra civil. (Arxiu Històric de Moià)

tar fàcilment per l'entusiasme, un moianèsisme exagerat i un gran fervor religiós; per això a vegades fantasejava amb la història i, per dir-ho planerament, a vegades veia miracles on no existien. Cal afegir-hi que per la seva formació quedava fora del seu abast la consulta de bona part dels fons documentals que ell va contribuir a salvar.

La part més interessant dels seus papers és, com dèiem, el dietari personal que va portar fins a la seva mort. Es tracta d'un conjunt de llibretes i papers solts, escrits en una lletra atapeïda i menuda, de vegades de forma gairebé telegràfica i amb un desordre considerable. En aquests moments l'historiador moianès Jaume Clarà i Arisa està preparant l'edició d'una part d'aquests dietaris, concretament la que abasta el període de la guerra civil i la primera postguerra.

Dins aquest diari hi podem resseguir el que va arribar a ser la seva obsessió i l'obra de la seva vida, una obra de la qual els moianesos ens

hauríem de sentir deutors. Aquesta obra va ser el Museu de Moià i el salvament d'una part del patrimoni històric de la vila de la destrucció dels primers dies de la guerra civil. Estevanell va assistir estupefacte als esdeveniments del juliol de 1936, va veure com tot el seu món s'ensorrava, va comprovar com la religió, un dels eixos centrals de la seva vida, era perseguida, com les obres d'art de les esglésies eren destruïdes pel foc, com les persones que ell respectava morien en una cuneta o eren empresonades o com la cultura i les tradicions que tant estimava desapareixien de cop.

De tota manera, no va assistir a aquests fets com un espectador passiu. Va convèncer les autoritats que calia salvar tot el salvable del patrimoni moianès i donar forma a una idea que ja havia sorgit un any abans: la formació d'un museu a Moià que pogués donar testimoni a les generacions futures del passat, en alguns moments esplendorós, de la vi-

la. Fos per convenciment, fos potser una mica per treure-se'l de sobre o perquè el consideraven un beneit, el cert és que l'Ajuntament va donar-li una autorització per a requisar tot el que cregués convenient per al museu. I així va començar la seva tasca: armat només amb un paper, el seu entusiasme i la col·laboració del seu amic Josep Matarrodona, varen recollir de tot i més i ho anaren portant a Can Casanova, on pocs mesos després s'obriria al públic el Museu. Un Museu que va restar obert durant tota la guerra civil.

La mateixa tasca la varen emprendre amb la documentació: varen traslladar a Can Casanova tota la documentació parroquial, amb tot el fons notarial medieval, varen recollir tota la documentació i llibres que hi havia a l'Escola Pia, a l'Hospital, la de diferents institucions, la de cases particulars i de pagès i també de la casa del darrer notari moianès, com també tot el que pogueren salvar de les parròquies veïnes de Rodors, Ferrerons i Marfà. Passada la guerra, molta de la documentació de particulars i d'algunes institucions va ser retornada als seus propietaris, però una bona part ha estat el nucli principal de l'Arxiu Històric de Moià.

Passada la guerra, Joan Estevanell va ser nomenat conservador del Museu, amb un petit sou per part de l'Ajuntament, i fins i tot va traslladar-s'hi a viure. Amb aquest petit sou i les feines que anava fent del seu ofici de llauner va anar sobrevivint fins a 1962, data de la seva mort. Els qui el varen conèixer diuen que va passar gana i misèria i que ho va sacrificar tot pel que va ser, no sé si dir l'obra de la seva vida o la seva obsessió, el Museu i l'Arxiu de Moià. És curiós de pensar, setanta anys després, que el patrimoni artístic i documental de Moià el varen salvar un lampista, que com que no es guanyava la vida anava a fer de mosso a l'Escola Pia, i un petit fabricant de vetes que tenia dos o tres telers a sota casa.

Ramon Tarter i Fonts
Arxiu Històric de Moià